Mindre härmsångare* *Hippolais caligata* anträffad i Sverige

Meddelande från Ottenby fågelstation nr 64

Lars Svensson

Den 14 september 1972 klockan sju på morgonen, när Jüri Seim, tjänstgörande ringmärkare vid Ottenby fågelstation, vittjade ett slöjnät intill stationsbyggnaden, fick han i sin hand en liten sångare, vilken verkade "främmande" på något vis. Fågeln togs in i laboratoriet för närmare undersökning. Förutom av Seim granskades fågeln av platschef Lars Forsén. Efter noggranna mätningar m.m. och jämförelse med tillgänglig litteratur, bestämdes fågeln preliminärt till mindre härmsångare *Hippolais caligata.* Denna art, som är en liten släkting till vår härmsångare *H. icterina,* har en rent östlig utbredning i Europa och har inte tidigare anträffats i Sverige. Med tanke på svårigheten att säkert skilja denna art från närbesläktade, främst den östliga rasen av blek härmsångare *H. pallida elaeica,* beslöts att fågeln skulle tillvaratas. Den sändes sedan in till Riksmuseet i Stockholm, varvid stationspersonalens artbestämning kunde bekräftas.

Med ledning av den enhetligt fräscha dräkten kunde fastslås att fågeln var ung.

Vädret var fynddagen vackert med måttlig till lätt nordlig vind. Middagstemperaturen var + 12°C. De tre närmast föregående dagarna hade likartat väder rått, men 9 och 10 september blåste kraftiga östliga till nordöstliga vindar med vindstyrkor på upp till 19 m/sek.

Den 13 september iakttogs en svartvingad vadaresvala *Glareola nordmanni,* i övrigt noterades inga mer anmärkningsvärda arter under perioden. Den 13 september ringmärktes 103 fåglar, medan dagssummorna för dagarna före och efter var betydligt lägre.

Beskrivning

Följande beskrivning har gjorts efter skinnet, nu i Riksmuseets samling.

Dräkt. – Ovansidan relativt ljust gråbrun, övergumpen något varmare och ljusare brun än övriga partier. Hjässan aningen mörkare än ryggen. Undersidan beigevit, vitast på buken. Smalt beigevitt ögonbrynsstreck, ej särskilt framträdande. Beigevit, smal ögonring. Axillarer och undre vingtäckare beige. Vingpennor gråbruna, "tertialerna" med smala och diffusa men ändå tydliga beigebruna kanter. Stjärtpennor gråbruna, det yttersta paret med beigevita ytterfan och spetsar, det näst yttersta med antydda ljusare spetsar. Näbb mörkbrun ovan, ljus under med mörk spets. Tarser relativt ljusa, skäraktigt bruna; tårna samma färg men något mörkare. Gap orangegult med ett par tungfläckar (enl. etikett).

Mått. – Vinge (max.-längd; metod 3 enl. Svensson 1970) 64 mm. Stjärt 49 mm, mittersta stjärtpennorna 4 mm kortare än övriga. Tars 20,5 mm, bakklo 5,5 mm. Näbblängd till skallen 13,4 mm, till fjäderfästet 10,8 mm. Näbbhöjd och näbbredd (i höjd med fjäderfästet) 3,3 mm resp. 4,5 mm. (Vikt enl. etikett 7,5 g post mortem, vilket torde motsvara > 8 g i levande tillstånd.)

Vingformel. – 1:a (yttersta) hp 5 mm > htä. 2:a hp 5 mm < vingspetsen, = 6/7. 3:e och 4:e hp längst, 5:e hp 1 mm, 6:e hp 3,5 mm och 7:e hp 6 mm < vingspetsen; 10:e hp 11 mm och 1:a (yttersta) ap 13 mm < vingspetsen. 3:e t.o.m. 5:e hp med tydlig ytterfansinskärning, 6:e hp med endast svagt antydd inskärning. En svagt antydd innerfansinskärning på 2:a hp faller väl innanför ap:s spetsar.

Artkaraktärer

När man får denna fågel i sin hand kan det hända att man först associerar till släktet *Acrocephalus.* Med tanke på fågelns ringa storlek och ganska ljusa gråbruna färg är det naturligt att inom släktet *Acrocephalus* i första hand gissa på fältsångaren *A. agricola.* Vid närmare granskning av fågeln upptäcker man snart att det alls inte rör sig om någon *Acrocephalus* utan om en *Hippolais*-art. Först och främst ser man detta på den tvärt avskurna stjärten (mittersta stjärtpennorna t.o.m. en aning kortare än övriga hos detta exemplar), men även på att de yttersta stjärtpennorna har ljusa kanter och spetsar, vilket ingen *Acrocephalus* har. De flesta *Hippolais*-arter utmärks av en förhållandevis kraftig näbb, där speciellt näbbens bas är bred. Detta kännetecken har dock mindre värde när

* Beskrivningen har granskats och godkänts av SOF:s raritetskommitté.

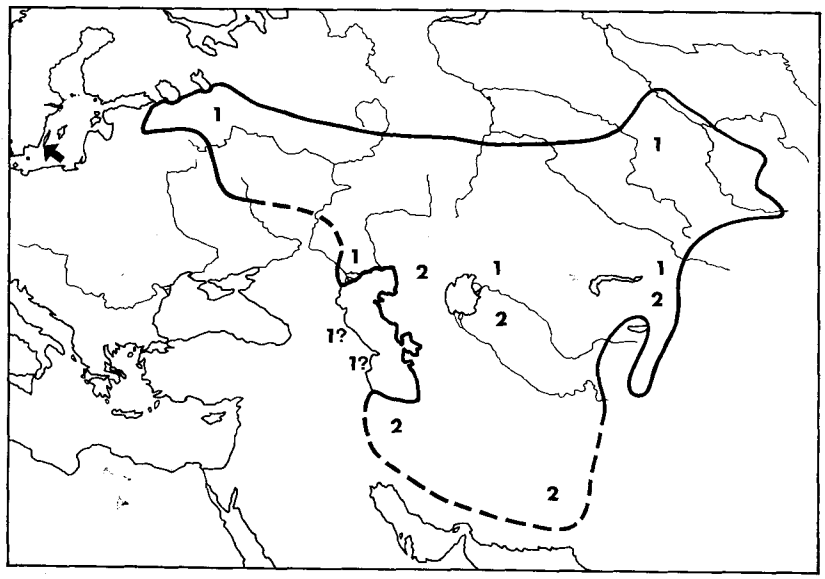

Figur 1. Karta över mindre härmsångarens *Hippolais caligata* utbredning. 1 = *H. c. caligata*, 2 = *H. c. rama*. Streckad linje anger mindre säker utbredningsgräns. Efter Dementiev m.fl. (1954) och Vaurie (1959). Pilen visar Ottenby.
Breeding range of the booted warbler, Hippolais caligata. 1 = H. c. caligata, 2 = H. c. rama. Broken line indicates less certain range. After Dementiev et al. (1954) and Vaurie (1959). An arrow marks Ottenby.

det gäller *Hippolais caligata*, vars näbb är påfallande klen, ungefär som hos en lövsångare.

När väl släktet har fastställts återstår att avgöra vilken av de två tänkbara små, gråbruna arterna det rör sig om, mindre härmsångare *H. caligata* eller blek härmsångare *H. pallida*. Som redan har nämnts är det stundom svårt att skilja *caligata* från den östliga rasen av blek härmsångare, *H. pallida elaeica; elaeica* har emellertid en längre näbb: till skallen mäter den 15,0–17,4, till fjäderfästet 12,8–14,5 (10 ex., Svensson 1970). Näbblängden hos *c. caligata* är till skallen 13,0–15,5, till fjäderfästet 10,0–12,8 (30 ex., Svensson 1970). Som framgår av ovan lämnade mått för ottenbyfågeln går det alltså att med betryggande marginal med ledning av näbblängden fastslå, att fågeln är en mindre härmsångare och inte en blek härmsångare.

Övriga mått kan sägas ligga inom gränszonen mellan den mindre och den bleka härmsångaren, dvs. ving-, stjärt- och tarslängd är möjliga för en storvuxen mindre härmsångare såväl som för ett litet exemplar av blek härmsångare.

Utbredning och rastillhörighet

Av mindre härmsångaren har beskrivits två raser, vilka är allmänt accepterade, nominatrasen samt *H. c. rama* (Vaurie 1959). Utbredningsområdet framgår av kartan (figur 1). Nominatrasen häckar från Pskov, Leningrad och trakten söder om Ladoga och Onega österut genom Ryssland och västra Sibirien bort till Jenisej; i söder når den till Tula, Astrachan och Kirgisstäppen. Rasen *rama* häckar söder om *caligata* och är en rent asiatisk form. Den är utbredd öster och söder om Kaspiska havet och finns i större delen av Persien, i Afganistan, Turkistan, Kara Tau och delar av Tien Shan.

Rasen *caligata* är i fräsch dräkt vanligen en aning mer olivtonad ovan och beige under än *rama*. Vidare har *rama* en något grövre näbb och längre stjärt samt i genomsnitt kortare andra handpenna i förhållande till övriga pennor. Williamson (1968) anger näbblängden hos *rama* som 13–16 mm, oftast 14–15, medan *caligata* har 12–14 mm, oftast 13–13,5. Williamson har även räknat fram vinge/stjärt-kvoter, vilka han uttrycker som stjärtens längd i förhållande till vingens omräknat i procent. För 50 stycken *caligata* anger han 77–84, för lika många *rama* 82–98. Ottenbyfågeln får 77 i kvot och torde därför utan tvekan kunna föras till nominatrasen. Även den korta näbben tyder på *caligata*, liksom att andra handpennan faller mellan sjätte och sjunde handpennorna – *rama* skall enligt Williamson ha andra handpennan mellan sjunde till nionde handpennorna.

Det kan tilläggas att de båda raserna går över i varandra utan skarpa gränser inom ett brett bälte. Några av dessa blandpopulationer har

begåvats med särskilda namn, t.ex. *annectens* (accepterad av Dementiev m.fl. 1954).

Fältkännetecken

Få uppgifter om fältkaraktärer finns att få i tillgänglig litteratur. Davis (1960) skriver att den på Fair Isle 29 augusti 1959 fångade fågeln föreföll enfärgad redan på ca 15 meters avstånd; ögonbrynsstrecket var föga framträdande. Det enda anmärkningsvärda var att den såg så ljus ut, som "svagt te med mjölk". Den fångade energiskt insekter och rörde sig oupphörligt.

Enligt Dementiev m.fl. (1954) ser arten liten ut i fält, enfärgat gråbrun ovan och vit under. Sidorna är bruntonade, tydligast hos ungfåglar. Den uppehåller sig mest på marken eller i tät gräs- och buskvegetation, där den rör sig rastlöst. När den förflyttar sig på marken hoppar den jämfota med kroppen i horisontell hållning. Åtminstone nominatrasen skall vara mycket svår att få se öppet på grund av sitt skygga levnadssätt. Varningslätet beskrivs låta ungefär som *tjack-tjack* eller *tjreck-tjreck*.

Övriga fynd i Europa

Fyndet vid Ottenby 14 september 1972 är det första av arten i Norden. I övriga Europa har veterligen blott sex fynd gjorts tidigare, det första på Helgoland 28 september 1851, det andra på Fair Isle i Skottland 3 september 1936, där den även anträffades höstarna 1959, 1966 och 1968. Ett fynd gjordes på S:t Agnes, Scillyöarna, 23 oktober 1966. (Williamson 1968 och B. O. U. 1971.)

Med tanke på att den mindre härmsångaren häckar så pass nära Sverige som i trakten av Leningrad så kanske man kunde vänta sig att arten skulle ha anträffats långt förr i Sverige och oftare i Västeuropa än vad som är fallet. Dementiev m.fl. (1954) uppger emellertid att arten är sällsynt i hela sitt nordvästra utbredningsområde och specielt i dess norra del. Först bort mot Uralbergen börjar mindre härmsångaren förekomma talrikare. Tyngdpunkten i utbredningen ligger i den asiatiska delen, i västra Sibirien och speciellt i sovjetiska Centralasien; här uppger Dementiev att arten t.o.m. förekommer "lokalt synnerligen talrikt".

Namn

Hippolais caligata föreslås få det svenska namnet mindre härmsångare. Denna tidskrift föredrar härmsångare framför gulsångare som namn på *H. icterina*. Ett av skälen till detta blir uppenbart när vi som nu konfronteras med en ny art av släktet *Hippolais: caligata* och flera andra arter *saknar gult* i dräkten, varför användandet av gulsångare som släktnamn ibland blir vilseledande. Att kalla *H. pallida* för "blek gulsångare" (dvs. faktiskt så blek att allt gult blekts bort!) förefaller mindre lyckat.

Tillnamnet "mindre" har föredragits framför "liten" i konsekvens med övrigt bruk i denna tidskrift (mindre sumphöna, mindre flugsnappare). Mycket kan förvisso sägas både för och emot detta val, men det främsta skälet har varit att slippa få fågelnamn där en del av namnet måste böjas då det sätts i pluralis. Det går bra att säga både en och två mindre härmsångare, däremot går det inte att säga "två liten härmsångare".

Litteratur

B. O. U. 1971. *The Status of Birds in Britain and Ireland.* Oxford.
Davis, P. 1960. Booted Warbler at Fair Isle: the problem of identification. *British Birds*, 53: 123–125.
Dementiev, G. P., Gladkov, N. A. m.fl. 1954. *The Birds of the Soviet Union.* Bd 6. (Eng. övers., Jerusalem 1968.)
Svensson, L. 1970. *Identification Guide to European Passerines.* Stockholm.
Vaurie, C. 1959. *The birds of the Palearctic fauna.* Passerines. London.
Williamson, K. 1968. *Identification for Ringers, 1.* 3:e uppl. B. T. O. Field Guide nr 7. Oxford.

Summary: First record of booted warbler *Hippolais caligata* in Sweden.

(Ottenby Bird Station report No. 64)

On 14 September 1972, a first calender year booted warbler *Hippolais caligata* was trapped at Ottenby Bird Station, Öland, south-east Sweden. Wing/tail ratio was 77, and bill length and wing formula indicated it to be of the nominate subspecies. The bird was collected, and the specimen is now in the collection of Naturhistoriska Riksmuseet in Stockholm.

The weather was fair with light northerly winds during the day of capture and the immediately preceding days. On 9 and 10 September, however, strong easterly to north-easterly winds were blowing at up to 19 m/sec.

This is the first record of this species in Sweden and apparently only the seventh in Europe, five of the earlier six records having been made in Great Britain. All seven records in Europe have been made in the autumn.

Författarens adress: Upplandsgatan 29,
S-113 60 Stockholm.

Meddelanden

Svartvit flugsnappare *Ficedula hypoleuca* matar boungar av svartmes *Parus ater*

I trädgården vid min bostad i Gusum, Östergötland, observerade jag en dag i slutet av mars 1971 en svartmes *Parus ater* som klängde på en fågelholk 4 m från köksfönstret. Den 24 april konstaterades att ett svartmespar häckade i holken, som tidigare år brukat vara upptagen av svartvit flugsnappare *Ficedula hypoleuca*. I slutet av maj upptäckte jag att svartmesungarna förutom av föräldrafåglarna även matades av en hane av svartvit flugsnappare, vilken också ofta jagade bort de vuxna svartmesarna. Någon hona av svartvit flugsnappare syntes inte till. Svartmesarna satt ofta med fladdrande vingar och avvaktade ett tillfälle att mata ungarna, och då flugsnapparen jagade iväg den ena passade den andra på att snabbt flyga in i holken. Då jag vid ett tillfälle klättrade upp till holken på en stege, tog svartmesan ingen notis om mig utan kröp in i holken fastän jag bara var en halv meter ifrån honom.

Jag beslöt mig för att filma den unika händelsen. Jag ställde mig därvid på en stege 2–3 m från holken och filmade de tres matning samt flugsnapparens attacker med super 8 och dubbel 8. Det var mycket svårt att få med flugsnapparens blixtsnabba attacker, men en del scener blev på filmen rätt talande.

Jag kunde konstatera att om en svartmes var inne i holken flög också ibland den svartvite in men aldrig tvärtom. Då jag filmade händelserna kunde jag från nära håll fastslå att någon osämja inne i holken inte var hörbar. De kunde vara en god stund tillsammans, varefter de i god ordning lämnade holken. Utanför var dock som sagt flugsnapparen mestadels aggressiv.

Ungarnas tilltagande pipande tydde på god växt och jag var intresserad av att se dem flyga ut. Detta skedde dock tydligen ett veckoslut då jag var borta, varför jag inte fick se hur den svartvita flugsnapparen betedde sig mot svartmesungarna sedan dessa blivit flygga.

Summary: *Pied flycatcher, Ficedula hypoleuca, feeds nestlings of coal tit, Parus ater.*

In spring 1971, a pair of coal tits, Parus ater, bred in a nest-box in a garden at Gusum, province of Östergötland. When the parents were feeding their young, a male pied flycatcher, Ficedula hypoleuca, appeared, which also began to feed the nestlings. At the same time it behaved very aggressively towards the adult coal tits, often chasing them and preventing them from entering the nest-box. The three of them, however, continued to feed the nestlings, all apparently being successfully reared.

LARS-JOHAN SÖDERSTRÖM

Skogsvägen 11, S-610 40 Gusum

Nötväckor *Sitta europaea* hjälper starar *Sturnus vulgaris* mata ungar

Omkring 20 maj 1973 blev undertecknad uppringd av herr Arthur Ohlsson, Tunaholm, Ö. Husby, Vikbolandet, Östergötland, som iakttagit något ovanligt i en av sina många fågelholkar. Det var två nötväckor *Sitta europaea* samt två starar *Sturnus vulgaris* som matade ungar i samma holk. Uppgiften var ju högst intressant, varför jag någon dag senare inställde mig hos Ohlsson tillsammans med en kollega som hade bra fotoutrustning. Under den ca en och en halv timma långa tid som jag studerade verksamheten vid holken hände i sammandrag följande: Ett par nötväckor och en stare matade växelvis ungarna, vilka vi med hjälp av lätet konstaterade vara starungar. Varje gång matning pågick väntade de olika fåglarna att den andre skulle bli klar med detta innan den närmade sig holken. Vid varje besök lockade respektive art efter sin näbb, varvid ungarna alltid svarade. Tydligen hade de lärt sig både arternas locksläten. Båda föräldraarterna tog ut ungarnas spillning efter sina besök. Det konstaterades också att staren alltid flög mot öppen terräng efter varje besök och kom åter från samma håll, medan nötväckorna valde en närbelägen barrskog som provianteringsställe.

Vid kontroll av holken visade det sig att den innehöll två starungar. Ohlsson berättade att nötväckorna hade tagit holken i besittning först men inte murat hålet. Om de påbörjat häckning kunde han dock inte säga, men han blev rätt förvånad då han en dag märkte att stararna hade övertagit holken. Nötväckorna hade emellertid fortsatt att uppehålla sig i närheten av holken, troligen under stararnas hela ruvningstid.

Summary: *Nuthatches, Sitta europaea, help starlings, Sturnus vulgaris, to feed their young.*

On Vikbolandet, province of Östergötland, a pair of nuthatches, Sitta europaea, occupied a nestbox in spring 1973, although it was not clear whether they started breeding. After some time, a pair of starlings, Sturnus vulgaris, occupied the same nestbox. The nuthatches remained in the neighbourhood, and when the starlings hatched, the nuthatches began to feed the nestlings. Both species then peacefully together fed the young. The nestlings learnt to answer the call-notes of both species.

LARS TORSTENSON

Skenäs, S-610 24 Vikbolandet